

(क)

शोधप्रबन्धको सारांश

संस्कृत भाषाको **ख्या** धातुमा **ल्युट** प्रत्यय र **आ** उपसर्ग लागेर बनिएको **आख्यान** शब्द संस्कृत भाषाको तत्सम शब्द हो । यसको अर्थ कुनै पौराणिक कुरो वा इतिवृत्तलाई जनाउने वा घोषणा गर्ने शब्दको व्यवहार विशेष भन्ने बुझिन्छ ।

संस्कृत भाषाको मूल शब्द 'उपनिवेश' लाई नेपाली भाषामा प्रभाव, प्रभुत्व, आधिपत्य आदिको रूपमा प्रयोग गरिन्छ । 'उपनिवेश' भन्नाले कुनै एउटा स्थायी व्यवस्थालाई नयाँ प्रभावशाली व्यवस्थाले थिचेर, ढाकेर, किनारीकृत गरेर आफ्नो आधिपत्य जमाउँनु तथा प्रभुत्व खडा गर्नु भन्ने बुझिन्छ । 'उपनिवेश' वास्तवमा शक्तिशाली मुलुकहरूले निर्बल मुलुकहरूलाई शासन गर्न हेतु स्थापित एउटा व्यवस्था विशेष हो । एउटा शक्तिशाली मुलुकले अर्को दुर्बल मुलुकलाई आफ्नो नियन्त्रणमा राखी त्यसलाई विविध पक्षबाट शोषण गर्दै आफ्नो शक्ति प्रदर्शनको माध्ययम बनाउँदछ भने पराधीन त्यस मुलुकलाई शासकमुलुकको 'उपनिवेश' अनि शासकलाई चाहिँ 'उपनिवेशक' भनिने गरिन्छ ।

संस्कृत भाषाको 'उपनिवेश' शब्दमा 'वाद' जोडेर बनेको 'उपनिवेशवाद' अङ्ग्रेजी भाषाको 'कोलोनीयल' शब्दमा 'इज्म' लागेर 'कोलोनियालिज्म' शब्दको पर्यायको रूपमा नेपाली भाषामा चलिआएको शब्द हो । 'उपनिवेशवाद' को अर्थ औपनिवेशिक सिद्धान्त वा विचार भन्ने हुन्छ । यो मूलरूपमा औपनिवेशिक हित वा नीतिहरू, औपनिवेशिक संस्कृति व समाज, औपनिवेशिक विचार वा सिद्धान्तहरूका माध्ययम शासन र शोषणको दिशामा क्रियाशील रहने एक प्रक्रिया हो ।

मूलरूपमा कुनै दुर्बल मुलुकका वासिन्दाहरूलाई शक्तिशाली मुलुकले आफ्नो प्रभुत्व जमाउन हेतु जबर्जस्ती प्रयोग गरेका नीति वा विचारगत आधारहरू नै औपनिवेशिकरणका आधारहरू हुन् । आफ्नो आधिपत्य जमाउने उद्देश्यले कुनै कुरो जबरजस्ती थोप्नु नै 'औपनिवेशिकरण' हो । यसको प्रभाव केवल आर्थिक, सांस्कृतिक, राजनैतिक एवम् राजनैतिक क्षेत्रहरूमा मात्रै नपरेर व्यक्ति, समाज आदिको सौँच र मानसिकतामाथि पनि पर्दछ । औपनिवेशिकरणले एउटा क्षेत्र र सीमालाई मात्र प्रभाव नपारेर विविध क्षेत्रलाई पनि प्रभाव पार्दछ ।

भारतीय नेपाली गद्याख्यानको आधुनिक कालमा दार्जीलिङबाट उदाएका एउटा उज्ज्वल नक्षत्रको नाम **इन्द्र सुन्दास** हो । गद्याख्यानकार इन्द्र सुन्दासका कथा र उपन्यासमा तत्कालीन दार्जीलिङको औपनिवेशिकरणको विशेषता टडकारो रूपमा चित्रित भएको पाइन्छ ।

(ख)

दार्जीलिङ पश्चिम बङ्गाल राज्यको उत्तरमा अवस्थित एउटा जिल्ला हो । यस जिल्लाका प्रमुख जाति नेपाली / गोर्खाली हुन् । दार्जीलिङमा सन् १८३५ देखि एक औपनिवेशिक क्षेत्रको रूपमा ब्रिटिशहरूले शासन गरेको मानिन्छ । सन् १८३५ देखि दार्जीलिङ पहाडी क्षेत्रमा ब्रिटिस उपनिवेशिकरण प्रक्रियाको विस्तार भएपछि यस अञ्चलमा अङ्ग्रेज कम्पनी सरकारको प्रभुत्व बढ्दै गएको हो । ब्रिटिशहरूले दार्जीलिङ पहाडी क्षेत्रमा आफ्नो उपनिवेशिकरण प्रक्रियाको विस्तार गर्नअघि यहाँ चरम पछौटे, दास प्रथामाथि आधारित सामन्ती शासनको व्यवस्था रहेको थियो । यस क्षेत्रलाई नेपालले पनि केही वर्षसम्म आफ्नो अधिनमा पारेर शासन गरेको थियो । तथापी दार्जीलिङ क्षेत्रमा नेपालको तुलनामा अङ्ग्रेजहरूकै औपनिवेशिक वर्चस्व र प्रभाव रहेको थियो भन्ने तथ्यहरू पाइन्छ ।

दार्जीलिङ पहाडी क्षेत्रमा ब्रिटिस उपनिवेशिकरण प्रक्रियाको विस्तारलाई मूलतः स्वतन्त्रतापूर्व र स्वतन्त्रतोरत दुइ भागमा विभक्त गरी अध्ययन गर्दा आर्थिक, शैक्षिक, भाषिक र सामाजिक शोषणको चित्र उदाङ्गो हुन आउँछ । दार्जीलिङ क्षेत्रमा अङ्ग्रेजहरूको औपनिवेशिक शासन विस्तारको मुख्य आधार चियाको खेती नै थियो । यस क्षेत्रमा यसै चिया खेतीको थालनीसितै यहाँको स्वास्थ्य, शिक्षा, पर्यटनको दिशामा समेत अङ्ग्रेजहरूले दार्जीलिङका जन-जीवनलाई शोषण गरेको तथ्यहरू भेटिन्छन् । स्वाधिनतापछि धेरै अङ्ग्रेज मालिकहरूले भारतीय मालिक तथा कम्पनीहरूलाई आफ्ना कमान बिक्री गरेरगएपछि कमानका साधारण र सोझा मजदुरहरू नयाँ मालिकका अधिनमा बस्न परेको थियो, जुन अहिले पनि रहेको छ ।

दार्जीलिङ क्षेत्रमा चियाको खेती पछि होटल र बोर्डिङहरूको स्थापना हुन्छ । फलस्वरूप पर्यटन उद्योग अझ बढेर जान्छ । तर पर्यटन उद्योगबाट यहाँका रैथाने नेपालीहरूले भन्दा पनि अङ्ग्रेज व्यापारीहरूले नै मुनाफा आर्जन गर्न सकेको बुझिन्छ । नेपालीहरू भने केवल यस्ता होटल र बोर्डिङहरूमा दर्वान, बेहेरा तथा नोकर चाकर भन्दा बढी कुनै ओहोदामा कार्यरत् थिएनन् । अठारौँ शताब्दीको मध्यावधिदेखि दार्जीलिङलाई एक खुल्ला व्यापारिक केन्द्रको रूपमा अङ्ग्रेजहरूले प्रयोग गरेका थिए । उनीहरूले यहाँबाट चिया - उद्योग, होटल व्यवसाय, सिन्कोना खेतीसितै दार्जीलिङ क्षेत्रसित सङ्गलग्न तिब्बत, भूटान तिर सिक्किमको मार्गहुँदै नेपालतिर पनि व्यापारिक सम्पर्क कायम गरेका थिए । यस प्रकारका ब्रिटिश औपनिवेशिकरणका यथार्थ तथ्यहरूको साहित्यकार इन्द्र सुन्दासले आफ्ना गद्याख्यानहरूमा सजीव रूपमा चित्रण गरेका देखिन्छन् । सम्भवतः औपनिवेशिक परिवेश र स्थितिको यथातथ्य चित्रण गर्ने प्रथम पङ्क्तिका प्रथम साहित्यकार नै इन्द्र सुन्दास हुन् ।

साहित्य सृजनका क्षेत्रमा इन्द्र सुन्दासको कलम कथा, उपन्यास, निबन्ध, अनुवाद आदि विविध

(ग)

विधाहरूमा चलेको पाइन्छ । नेपाली साहित्य जगतमा एक सफल आख्यानकारको रूपमा परिचित इन्द्र सुन्दासले आफ्ना वरिपरीका विविध विषयवस्तु एवम् घटनाहरूलाई मात्र नभएर दार्जीलिङ पहाडी क्षेत्रमा ब्रिटिस उपनिवेशिकरणको उपस्थितिलाई अन्य लेखकहरूले भन्दा गम्भीर ढङ्गमा प्रस्तुत गरेका देखिन्छन् । उनका गद्याख्यानमा मूलरूपमा दार्जीलिङे चियाबारी तथा गाउँले जन-जीवनको चित्रण पाइन्छ । साधारण नेपालीहरूका दैनिक जीवनमा घट्ने सन्साना घटना विशेषलाई टपक्क टिपी तिनका लोक संस्कार, रीतिरिवाज, शीलस्वभाव तथा मानसिक चेतना आदिलाई प्रभावकारी ढङ्गमा प्रदर्शित गर्न सुन्दासका कथाहरू अत्यन्त सफल भेटिन्छन् ।

इन्द्र सुन्दासले स्थानीय परिवेश, वातावरण एवम् प्रकृतिका चित्रणमा विशेष महत्व राख्ने हुनाले आफ्ना प्रायैः आख्यान रचनाहरूमा स्थानीयताको रङ्ग वा आञ्चलिकताको राम्रो बान्की प्रस्तुत भएको पाइन्छ । सरल – सरस भाषाको प्रयोग, सुललित वर्णनशैली, बाग्धारा तथा व्यावहारिक बोलीको प्रयोग, आञ्चलिक भाषिकाको प्रयोग र सजिलो वाक्य-विन्यासले इन्द्र सुन्दासका गद्याख्यानहरू पठनीय र रूचिपूर्ण रहेका छन् ।

औपनिवेशिक सन्दर्भमा इन्द्र सुन्दासका गद्याख्यानहरूलाई अध्ययन गर्दा **रानी-खोला** (सन् १९६७) र **रोमन्थन** (सन् १९८९) कथा सङ्ग्रहभित्रका कतिपय कथाहरू, चारवटा उपन्यासहरू क्रमैले **मङ्गली** (सन् १९५८), **जुनेली रेखा** (सन् १९७९), **नियति** (सन् १९८२) र **सहारा** (सन् १९९५) आदिमा ब्रिटिशकालीन दार्जीलिङमा अङ्ग्रेजहरूको औपनिवेशिक वर्चस्व रहेको उदाङ्गो चित्रण पाइन्छ । **रानी खोला** (सन् १९६७) कथा सङ्ग्रहमा जम्मा १२ वटा कथाहरू सङ्ग्रहित छन् । यी १२ वटा कथाहरू मध्ये 'गाडीमान', 'विधवाको छोरो', 'चामलको महँगी' र 'खाजा' गरी जम्मा ४ वटा कथाहरू औपनिवेशिक सन्दर्भमा आधारित पाइन्छ ।

रानी खोला कथा सङ्ग्रहको तेस्रो कथाको रूपमा रहेको 'गाडीमान' कथामा ब्रिटीशहरूको औपनिवेशिक शोषणले प्रताडित दार्जीलिङ क्षेत्रका वरिपरि गोरूगाडी हाँकेर आफ्नो दैनिक गुजारा गर्ने गाडीमानहरूको जीवनमा देखापरेको आर्थिक, सामाजिक औपनिवेशिकरणको झलक पाइन्छ । पाँचौ कथा 'विधवाको छोरो' कथामा ब्रिटीशहरूको औपनिवेशिक शोषणले प्रताडित दार्जीलिङ क्षेत्रका वरिपरि आफुले भारी बोकेर भए पनि आफ्नो छोरो रनेको सुखद भविष्यको कल्पना गर्ने निम्न वर्गीय नेपालीहरूको साँचो चित्र उपस्थित गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत कथाले ब्रिटीशकालीन दार्जीलिङमा एउटी विधवाले बाँच्नको निम्ति गरेको चरम सङ्घर्षको यथार्थ चित्र पनि कोरेको छ । यस कथा सङ्ग्रहको छैटौ कथा 'चामलको महँगी' कथामा गम्फे, जसे र देवमाया जस्ता समाजमा खटीखाने निम्नवर्गीय पात्र-पात्राहरूले ब्रिटीशकालीन दार्जीलिङमा सन् १९४० र ५०को दशकमा खाद्य आपूर्तिको समस्या झेल्नु परेको घटना पाइन्छ । ब्रिटीशहरूको औपनिवेशिक शोषणमा आर्थिक अभावले ग्रस्त नेपाली समाजको सजीव चित्रण यस कथामा पाइन्छ । सङ्ग्रहको दशौँ कथा

(घ)

'खाजा' मा कथाकार सुन्दासले न्यून मजदूरीमा रगत पसिना बहाँउदै कमानमा चियापत्ती टिप्ने मजदूरहरूको भोक मेटाउने खाजाको अवस्था देखाएका छन् । दार्जीलिङ्गे चियाकमानको परिवेशभित्र ब्रिटीश औपनिवेशिकरणको वर्चस्व कस्तो थियो भन्ने कुराको मार्मिक स्थितिको चित्रण यस कथामा पाइन्छ ।

कथाकार इन्द्र सुन्दासको दोस्रो कथा सङ्ग्रह **रोमन्थन** (सन् १९८९) मा जम्मा १२ वटा कथाहरू सङ्कलित छन् । औपनिवेशिक सन्दर्भमा रहेका कथाहरूमध्ये 'शेरसिंह गोरखा', 'ऐते पाइलट', 'लिपिबद्ध प्रमाण', 'चप्-फ्राइ' गरी जम्मा ४ वटा कथाहरू उल्लेखनीय पाइन्छ । **रोमन्थन** (सन् १९८९) कथा सङ्ग्रहको पहिलो कथा 'शेरसिंह गोरखा' हो । प्रस्तुत कथामा भारत देशको स्वतन्त्रतापूर्व ब्रिटीश उपनिवेशकालीन शासनमा दार्जीलिङको परिवेश तथा तिनताकका वासिन्दाहरूमा अङ्ग्रेजी भाषा र संस्कारको प्रभाव कस्तो थियो भन्ने सङ्केत गर्दै दोस्रो विश्वयुद्धको उत्तरार्द्ध सन् १९५० र ६० को दशकबिचको अवधिलाई प्रदर्शित गर्ने उद्देश्य राखिएको पाइन्छ । दोस्रो कथा 'ऐते पाइलट' मा कथाकारले ब्रिटीशकालीन दार्जीलिङको परिवेश, मानिसहरूको व्यक्तिगत स्वभाव, रेल विभागमा निम्न श्रेणीमा कार्यरत कर्मचारीहरूसितै खटीखाने मानिसहरूको आर्थिक, सामाजिक र शैक्षिक स्थितिको चित्रण गरेका छन् । ब्रिटीशकालीन औपनिवेशिक शासनमा दार्जीलिङका रैथाने बसोबासकारीहरूमा नेपाली जनसङ्ख्याकै अधिकाङ्श मानिसहरू श्रमजीवी र सर्वहारा रहेको तथ्यलाई यस कथामा चित्रित गरिएको भेटिन्छ । चौथो कथा 'लिपिबद्ध प्रमाण' मा १८ औं शताब्दिदेखि दार्जीलिङमा अङ्ग्रेजहरूले होटल व्यवसायको उद्योग शुरू गरेका अनि उक्त व्यवसायको कारणले स्थानीय भाषा, धर्म, शिक्षा र संस्कृतिमा समेत प्रभाव तुल्याएको कुरालाई कथाकारले दर्शाएका छन् । प्रस्तुत कथाभित्र अधिकाङ्श ब्रिटीशकालीन दार्जीलिङको परिवेश चित्रण भएकोले ब्रिटीश शासनको सोझो प्रभाव परेको देख्न पाइन्छ । दशौं कथा 'चप् - फ्राइ' मा मूलरूपमा चिया उद्योगकोमाध्यम मालिकहरूले चिया मजदूरहरूका खुन चुसेर गोदामलाई रात्तरात ताला लगाएर सुँडकुच्चा ठोकेपछि बिचल्लीमा परेका चिया मजदूरमाथि परेको आर्थिक शोषणको चित्रण गरिएको पाइन्छ ।

यसै क्रममा इन्द्र सुन्दासले आफ्ना चारवटा उपन्यासहरू **मङ्गली** (सन् १९५८), **जुनेली रेखा** (सन् १९७९), **नियति** (सन् १९८२) र **सहारा** (सन् १९९५) को माध्यम ब्रिटिस औपनिवेशिक शोषण तन्त्रलाई उजागर गरेका छन् । कमान क्षेत्रतिर चलेको त्यसबेलाको शासन-व्यवस्थाको प्रसङ्गलाई वर्तमानको सन्दर्भमा पनि राख्दै दार्जीलिङको चिया कमानहरूमा श्रमजीवी नेपालीहरू आज पनि अर्ध - औपनिवेशिक जीवन बाँच्न बाध्य कुरालाई मध्यनजरमा राखेर जनतालाई जाग्रत बनाउने दायित्व बोध लिएको कुरा उपन्यासकारले ती उपन्यासहरूमा गरेको बुझिन्छ ।

भारतभित्रै पश्चिम बङ्गाल राज्यको रूपमा रहेको दार्जीलिङ पहाडी क्षेत्रलाई अङ्ग्रेजहरूले

(ड)

भारतीय अन्य क्षेत्रहरूमा झैं आफ्ना औपनिवेशिक शासन र शोषण गरेको इतिहास पाइन्छ । यसरी भारत स्वतन्त्रपूर्व अङ्ग्रेजहरूले यस पहाडी क्षेत्रमा चिया-उद्योग, बिजुली उत्पादन, बाटो-घाटो र रेल उद्योग, होटल र बोर्डिङ जस्ता पर्यटकीय उद्योगहरू सञ्चालन गरेका हुनाले त्यसको प्रत्यक्ष प्रभाव त्यहाँका जनमानससित सम्बन्धित सामाजिक, राजनैतिक, आर्थिक, भाषिक, शैक्षिक इत्यादि क्षेत्रहरूमा परेको थाहा पाइन्छ । यसरी भारतीय नेपाली साहित्यका कतिपय कृतिहरूमा अङ्ग्रेजी औपनिवेशिक शासनका झलकहरू पनि समावेश गरिएका अरू तथ्यहरू पनि भेटिन्छन् ।

यसरी भारतीय नेपाली साहित्यमा एक स्थापित गद्याख्यानकारका रूपमा चिनिने इन्द्र सुन्दास्ले आफ्ना कथा र उपन्यासहरूमा ब्रिटिसकालीन दार्जीलिङका जनमानसले भोगेका औपनिवेशिक शोषणको चित्रण गर्दै वर्तमानमा त्यस दिशातर्फ पनि सचेत गराउने प्रयास गरेको बुझिन्छ ।

ब्रिटिसकालीन दार्जीलिङको परिवेशलाई आफ्ना गद्याख्यानहरूका माध्यम प्रकाश पार्ने कतिपय भारतीय नेपाली गद्याख्यानकारहरूमा इन्द्र सुन्दासको भूमिका अग्र पङ्क्तिमा रहेको मान्न सकिन्छ । आजको साहित्य अध्ययन र अध्यापनको क्षेत्रमा उनका कृतिहरूलाई विशेष गरी औपनिवेशिक सन्दर्भमा जोखेर अध्ययन र मूल्याङ्कन गर्ने प्रयास अपेक्षायोग्य रहेको पाइन्छ । यिनै कुराहरू ध्यानमा राखेर औपनिवेशिक सन्दर्भमा दार्जीलिङ र इन्द्र सुन्दासका गद्याख्यानहरूको अध्ययन शीर्षक चयन गरी प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गरिएको हो । औपनिवेशिक सन्दर्भमा दार्जीलिङ र इन्द्र सुन्दासका गद्याख्यानहरूलाई अध्ययन गर्दा ग्रहण गरिएका विषयहरू बुँदागत रूपमा यस प्रकार रहेको छ :

१. प्रस्तुत शोध प्रबन्धमा औपनिवेशिक सन्दर्भमा दार्जीलिङ र इन्द्र सुन्दासका गद्याख्यानहरूलाई अध्ययन गरिएका हुनाले सर्वप्रथम यसको सैद्धान्तिक आधार प्रस्तुत गर्नका निम्ति पूर्वीय र पाश्चात्य विद्वानहरूको धारणाहरू केलाउने काम गरिएको छ । शोध प्रबन्धको दोस्रो अध्यायमा उपनिवेशको अर्थ र परिभाषा, उपनिवेशको प्रकार, उपनिवेशवादको अवधारणालाई सामाजिक वा समाजशास्त्रीय, राजनैतिक, आर्थिक, साहित्यिक आधारहरूमा विश्लेषण र विवेचना गरिएको छ । उपनिवेशवाद र साम्राज्यवाद अनि उपनिवेशवाद र उत्तर-औपनिवेशिकतावाद माझको साम्य-वैसम्यलाई पनि यस अध्यायमा केलाइएको छ । औपनिवेशिकरणको पृष्ठभूमिलाई पौराणिक वा ऐतिहासिक र आधुनिक उपशीर्षकहरूमा अनि औपनिवेशिकरण सन्दर्भका आधारहरूलाई सामाजिक, राजनैतिक, धार्मिक, भाषिक तथा सांस्कृतिक उपशीर्षकहरू दिई विश्लेषण र व्याख्या गरिएको छ ।

२. शोध प्रबन्धको तेस्रो अध्यायअन्तर्गत भारतीय नेपाली गद्याख्यानको परिचय, भारतीय नेपाली गद्याख्यान लेखन साहित्यको पृष्ठभूमि र परम्परा, गद्याख्यानको परिभाषित स्वरूप, कथा र उपन्यासको गद्याख्यानात्मक स्वरूप र कथा र उपन्यासमाझको स्वरूपगत समानता र असमानताबारे अध्ययन गरिएको छ। यसै अध्यायमा केही भारतीय नेपाली गद्याख्यानकारहरू र तीनका कथा र

(च)

उपन्यासमा पाइने औपनिवेशिक सन्दर्भको विवेचना पनि गरिएको छ । जसअन्तर्गत कथाकार रूपनारायण सिंह (कथा - मिस्टर एच. बी. ब्यास्नेट), कथाकार हायमनदास राई 'किरात' (कथा - चौकीदार), कथाकार शिवकुमार राई (कथा- माछाको मोल), कथाकार एम. एम. गुरूड (कथा- टिस्टा बग्छ सधैंजस्तो), कथाकार इन्द्र बहादुर राई (कथा- विश्व तिम्रा चरणमा), कथाकार बद्रीनारायण प्रधान (कथा- बोनस), उपन्यासकार लैनसिंह बाङ्देल (मुलुकबाहिरे), उपन्यासकार इन्द्रबहादुर राई (आज रमिता छ), उपन्यासकार रविन्द्र कुमार मोक्तान (दुइ पात एक सुइरे), उपन्यासकार सुवास (मने), उपन्यासकार असित राई (नयाँ क्षितिजको खोज) र (यन्त्रणा) आदि विशेषको गद्याख्यानहरूमा पाइने औपनिवेशिक सन्दर्भको प्रासाङ्गिक पर्यवेक्षण र विवेचना गरिएको छ ।

३. प्रस्तुत शोधप्रबन्धको चौथो अध्यायमा दार्जीलिङको परिचयलाई ऐतिहासिक, भौगोलिक, जनसाङ्ख्यिक, भाषिक, धार्मिक, शैक्षिक, सामाजिक, आर्थिक, र राजनैतिक उपशीर्षकहरू दिई तिनमा प्राप्य औपनिवेशिक सन्दर्भ र प्रसङ्गहरूको सर्वेक्षण, विश्लेषण र विवेचना गरिएको छ । प्रस्तुत अध्यायमा इन्द्र सुन्दासको व्यक्तित्वलाई जन्म, बाल्यकाल, औपचारिक शिक्षा, स्वाध्ययन, दाम्पत्य, पारिवारिक जीवन, पेसा, देहवासन जस्ता विषयहरूमा पनि चर्चा गरिएको छ । इन्द्र सुन्दासको व्यक्तित्वलाई परिचय दिई र कृतित्वका पक्षलाई कविको रूपमा, कथाकारको रूपमा, उपन्यासकारको रूपमा, अनुवादकको रूपमा, विविध विषयक रचनाकारका रूपमा उपशीर्षकहरू दिएर यसै अध्यायमा तिनको सर्वेक्षणात्मक व्याख्या गरिएको छ ।

४. प्रस्तुत शोधकार्यको मूल विषय औपनिवेशिक सन्दर्भमा दार्जीलिङ र इन्द्र सुन्दासका गद्याख्यानहरूको अध्ययनमा केन्द्रित रहेकोले सैद्धान्तिक ढाँचालाई आधार गरी यस विषयलाई शोधप्रबन्धको पाँचौ अध्यायमा प्रस्तुत गरिएको छ । यस अध्यायमा गद्याख्यानकारको रूपमा इन्द्र सुन्दासको परिचय प्रस्तुत गरिएको छ । औपनिवेशिक सन्दर्भमा इन्द्र सुन्दासका कथाहरूमा **रानी खोला** कथासङ्ग्रह भित्रका औपनिवेशिक सन्दर्भ रहेका र **रोमन्थन** कथा सङ्ग्रहभित्रका औपनिवेशिक सन्दर्भ रहेका कथाहरूका सविस्तार व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । यसरी नै यसै अध्यायमा औपनिवेशिक सन्दर्भमा इन्द्र सुन्दासका **मङ्गली** उपन्यासमा प्राप्य औपनिवेशिक सन्दर्भ, **नियति** उपन्यासमा प्राप्य औपनिवेशिक सन्दर्भ, **जुनेली रेखा** उपन्यासमा प्राप्य औपनिवेशिक सन्दर्भ र **सहारा** उपन्यासमा प्राप्य औपनिवेशिक सन्दर्भ जस्ता विषयहरूलाई उपशीर्षकहरू दिई सविस्तार व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

५. शोध प्रबन्धको छैटौँ अध्यायमा **उपसंहार र निष्कर्ष** प्रस्तुत गरिएको छ । भारतीय नेपाली साहित्यमा गद्याख्यानकार इन्द्र सुन्दासको छुट्टै भूमिका र योगदान रहेको छ । दार्जीलिङको औपनिवेशिक सन्दर्भमा तिनका गद्याख्यानहरूको अध्ययनले एउटा भिन्दै मूल्य स्थापना गर्ने आभास हुन्छ । प्रवृत्तिका दृष्टिले सुन्दासका गद्याख्यानहरूको अध्ययन गरिनु युगसापेक्ष र समयसापेक्ष पदक्षेप

(छ)

पनि मान्न सकिन्छ । सुन्दासका गद्याख्यानहरूमा औपनिवेशिक सन्दर्भमूलक गद्याख्यानहरूको अध्ययनले तत्कालिन दार्जिलिङमा ब्रिटिशहरूले दार्जिलिङ्गे जनमानसमाथि चिया उद्योग, रेल उद्योग, शिक्षा आदिका माध्यम औपनिवेशिक शोषण गरेको टङ्कारो चित्र उजागर गर्नमा सक्षम र सफल छन् भन्न सकिन्छ ।